

внимания и видов памяти.

Таким образом, результаты исследования свидетельствуют о необходимости разработки рациональных методических подходов к коррекции различных видов памяти и характеристик внимания. В ранее проведенных нами исследованиях [4, стр. 306] доказана роль расширенного двигательного режима в коррекции соматического здоровья детей с нарушением зрения. Поэтому в выборе методических подходов ориентировались на рациональное распределение физической активности учащихся как до проведения занятий, во время урока, так и в перерывах между уроками. На втором этапе исследования проводилась разработка динамических режимов и внедрение их в учебный процесс. Результаты исследования будут опубликованы в следующей статье сборника.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Григорьева Л.П. Психофизиология развития внимания у детей в норме и со сложными сенсорными нарушениями // Дефектология. – 2002. - №1. – С.3-13.
2. Ахмеджанов Э.Р. Психологические тесты М.: Лист, 1996 – 306 с.
3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология // СПб.: Питер, 2001. – 464с.
4. Хомякова О.В., Сорокина Е.С. Влияние аэробной нагрузки на уровень физического здоровья детей с нарушением зрения // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Коррекційна педагогіка та психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – Випуск 15. – С.306-309.

УДК 159.922.76-053.6:316.62

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ В СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ

Якуба А.М.

ЛНУ імені Тараса Шевченка

В науковій статті представлено дослідження аналізу психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування.

В науковій статті представлено дослідження аналізу психологічних передумов поведінки умовно відсталих підлітків в ситуаціях спілкування.

In the scientific article research of analysis of psychological preconditions of behavior is presented mentally backward teenagers in the situations of communication.

Ключові слова: підлітки, розумова відсталість, психологічні передумови поведінки, поведінкові реакції, комунікативна ситуація.

Ключевые слова: подростки, умственная отсталость, психологические предпосылки поведения, поведенческие реакции, коммуникативная ситуация.

Keywords: teenagers, mental backwardness, psychological pre-conditions of behavior, behavioral reactions, communicative situation.

У будь якій життєвій ситуації людям доводиться спілкуватися, обмінюватися інформацією, домовлятися, знаходити вихід зі складних ситуацій тощо.

Уся система ставлення людини до інших людей реалізується у спілкуванні. Поняття «спілкування» є одним із центральних у системі психологічного знання. Соціальна функція спілкування полягає в тому, що воно виступає засобом передавання суспільного досвіду. Результат спілкування — налагодження певних стосунків з іншими людьми. Спілкування координує спільні дії людей і задовольняє потребу в психологічному контакті.

Ідеї про те, що спілкування відіграє важливу роль у формуванні особи, отримали свій подальший розвиток в працях вітчизняних психологів: Ананьєва В.Г., Бодальова А.А., Виготського Л.С., Леонт'єва А.Н., Ломова Б.Ф., Лурії А.Р., Мясичева В.Н. та ін. В.А.Вярянєн та Л.І.Даргевічене зазначали зайву вибірковість та емоційність у спілкуванні.

На думку І.А.Фурманова, несоціалізована форма агресивної поведінки виникає у наслідок не сформованості комунікативних навичок, соціально адаптивних форм поведінки у ситуаціях міжособистісної взаємодії і має прояв у високій тривожності, емоційній напрузі, схильності до збудження та імпульсивної поведінки. Зовнішнім виявом цієї форми агресивної поведінки є пряма вербальна або фізична агресія [1, с.10].

У сучасній психологічній науці спілкування визначається як складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності; містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної

стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння партнера у спілкуванні [2, с.6].

При соціалізації підлітків з помірно й важкою розумовою відсталістю не вирішеними проблемами є відсутність навичок міжособистісного спілкування в середовищі однолітків, несформованість потреби в такому спілкуванні, неадекватна самооцінка, негативне сприйняття інших людей, гіпертрофований егоцентризм, схильність до соціального утриманства [3, с. 63].

На думку О.С.Слепович та О.М.Полякова, розумово відсталі діти у ситуаціях міжособистісної взаємодії виявляють недостатню диференційованість суб'єктивного та об'єктивного і пов'язаний з цим антропоцентризм, наївний егоцентризм, який є джерелом особливої поведінкової та пізнавальної мотивації: усе оточуюче розглядається з позиції корисності або шкідливості; усе створене задля задоволення бажань, особистого благополуччя або неблагополуччя. Також, простежується бідність соціальної перцепції: розумово відсталі діти не розуміють гумору, іронії, не можуть розпізнати прихованих натяків, контексту соціальних подій [4, с.29-30].

Таким чином, актуальність визначеної проблеми та її практична значущість зумовили визначення теми наукової статті: «Аналіз психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування».

Об'єкт дослідження: поведінка розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування.

Предмет дослідження: психологічні передумови поведінки розумово відсталих підлітків.

Мета дослідження: визначити психологічні передумови поведінки розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз базових психологічних теорій спілкування; емпіричні - проєктивна методика А.Л.Венгера «Намалюй людину»; опитувальник З.С. Карпенко «ДВОР» (діагностика вад особистісного розвитку), методика спостереження «Карта спостереження Л. Стотта».

Дослідження психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування проводилося на базі допоміжного відділення КЗЛЗОШ № 45 м. Луганська. У дослідженні взяли участь 18 підлітків (8 хлопців та 10 дівчат), які перебувають на звичайному графіку навчання допоміжного відділення КЗЛЗОШ № 45. Вік респондентів – від 11 до 14 років. Діагнози респондентів: олігофренія легкого ступеню, ускладнена, у деяких випадках, мікроцефалією та гідроцефалією. Для більшості респондентів характерна наявність серйозних порушень у сфері емоційно-афективних проявів, що проявляється у високій збудливості, нерівномірності у поведінці, що безпосередньо виявлялося під час роботи з респондентами. Деякі підлітки відмічались емоційною пасивністю.

Перед проведенням дослідження психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків в ситуаціях спілкування було зібрано та проаналізовано анамнестичні дані респондентів, які допомогли спланувати та доцільно організувати проведення емпіричного дослідження.

Проєктивна методика «Малюнок людини» (А.Л.Венгер) використовується з метою дослідження особливостей когнітивного і емоційного розвитку дитини. У межах дослідження цю методику було використано з метою визначення певних особистісних особливостей респондентів, зокрема з'ясування потенційної спрямованості розумово відсталого підлітка на міжособистісну взаємодію, а також з метою вивчення особистісних проявів підлітків в комунікативній ситуації (зокрема, виражена потреба у спілкуванні, тривожність, інтровертованість/екстравертованість як потенційна спрямованість на партнера по спілкуванню, демонстративність, відмежованість, тенденція до уникнення комунікативних ситуацій тощо).

Під час безпосередньо процедури малювання велика увага приділялась саме деталям процесу малювання розумово відсталих підлітків, зокрема відмічалась послідовність малювання персонажів, вербальні коментарі, репліки, паузи, емоційні реакції під час малювання [5, с.365].

Отримані результати дослідження за методикою А.Л.Венгера «Намалюй людину» засвідчують, що поведінка розумово відсталих підлітків у комунікативній ситуації зазвичай характеризується низькою комунікативною активністю, інтровертованістю, тривожністю. Для більшості респондентів (понад 50%) характерним прояв демонстративності у комунікативній ситуації. Для розумово відсталих підлітків характерним є вияв егоцентризму у ситуаціях спілкування, що зумовлено низькою здатністю до рефлексії, нездатністю поставити себе на місце співрозмовника, проаналізувати комунікативну ситуацію в цілому. Разом з тим слід зазначити, що аналіз графічних об'єктів малюнків респондентів дозволяє діагностувати виражену потребу у спілкуванні (25% респондентів).

З метою дослідження індивідуально-психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків у ситуації спілкування була використана методика діагностики вад особистісного розвитку «ДВОР» (З.С. Карпенко) та методика спостереження «Карта спостереження Л.Стотта».

При інтерпретації результатів дослідження за методикою «ДВОР» увага приділялась таким шкалах як: тривожність, імпульсивність, агресивність, асоціальність, замкнутість (відлюдкуватість), невпевненість. За методикою спостереження «Карта спостереження Л.Стотта» було обрано шкали: недовіра до людей, речей, ситуацій спілкування;

депресія; замкнутість; тривожність по відношенню до дорослих; ворожість по відношенню до дорослих; тривожність по відношенню до дітей; недолік соціальної нормативності; ворожість по відношенню до дітей. Вибір цих шкал був зумовлений доцільністю аналізу індивідуально-психічних складових комунікативної діяльності розумово відсталих підлітків.

Узагальнений аналіз отриманих результатів дослідження за методикою «ДВОР» засвідчує, що більшість кількісних показників респондентів за шкалами методики знаходиться в межах середнього значення (шкали тривожність, імпульсивність, замкнутість (відлюдкуватість), невпевненість). За шкалами агресивності і асоціальності значення кількісних показників відповідей респондентів знаходиться у межах низького рівня вияву вади особистісного розвитку.

Аналіз результатів дослідження за шкалою *тривожність* показав, що переважна більшість респондентів (майже 62%) характеризується середнім рівнем вияву цієї особистісної характеристики, 22% респондентів характеризуються низьким виявом тривожності і лише 16% (3 підлітки) характеризуються високим рівнем тривожності. Отримані результати співвідносяться із результатами спостереження за шкалами *тривожність по відношенню до дорослих* та *тривожність по відношенню до дітей* за «Картою спостережень Л.Стотта». Ступінь вияву вад особистісного розвитку розумово відсталих підлітків за методикою «ДВОР» (З.С. Карпенко) показали що, особистісна тривожність розумово відсталих підлітків може проявлятися у комунікативній ситуації: підлітки можуть переживати з будь-якого приводу, під час розмови поводитися дуже напружено, скуто; вони більш емоційно комфортно відчують себе в позиції спостерігача, ніж активного учасника комунікативної ситуації. Однак слід зазначити, що якщо тривожність має ситуативний характер і пов'язана з певною ситуацією міжособистісної взаємодії (спілкування з певною особою, в певній ситуації, за певних умов), то тривожність може виявлятися саме в таких ситуаціях.

Аналіз результатів дослідження за шкалою *імпульсивність* показав, що майже для половини респондентів (близько 45%) характерний середній рівень вияву імпульсивності, для майже третини респондентів (33%) – високий рівень імпульсивності, і для 22% респондентів – низький рівень імпульсивності.

Слід зазначити, що для респондентів отримані результати дослідження є дещо суб'єктивними, адже на когнітивному рівні усвідомлення себе підлітки можуть оцінювати свої дії як послідовні, не імпульсивні, однак поведінковий рівень (безпосередні реакції підлітка в певній ситуації) можуть суттєво відрізнятись від оцінки власної поведінки підлітком. Така суперечність зумовлена, перш за все, особливостями розвитку емоційно-вольової сфери підлітків під впливом структури дефекту. Так, спостереження за підлітками під час їх відповідей та коментарів, особливості взаємодії підлітка з дослідником безпосередньо у ситуації дослідження показало, що респонденти схильні досить часто поводити себе імпульсивно, зокрема, вони давали швидкі відповіді на запитання, не обтяжуючи себе необхідністю помірковувати деякий час над змістом питання; виявляли моторну розмальованість, непосидючість; бурхливе виражали свої емоції (дитяча безпосередність – «що відчуваю, те виражаю»), схильні кричати, бігти, якщо до цього спонукає якийсь ситуативний фактор («на мене кричать, і я кричу», «мене зачепили – я відповів» тощо).

Аналіз результатів дослідження за шкалою *агресивність* показав, що переважна більшість респондентів (майже 62%) характеризується низьким рівнем вияву цієї особистісної характеристики, 22% респондентів характеризуються середнім виявом агресивності і лише 16% (3 підлітки) характеризуються високим рівнем агресивності. Отримані результати співвідносяться із результатами спостереження за шкалами *ворожість по відношенню до дорослих* та *ворожість по відношенню до дітей* за «Картою спостережень Л.Стотта». Результати спостереження респондентів в умовах навчально-виховного процесу в школі показали, що для розумово відсталих підлітків у ситуаціях міжособистісної взаємодії характерні негативні поведінкові реакції (негативізм, конфліктність, агресивна реакція як наслідок фрустрації).

Якщо характеризувати вияви агресії підлітків у ситуації взаємодії з однолітками, їх можна визначити як прояви реактивної агресії (реакція у відповідь на зовнішній подразник, як то сварка, конфлікт) або як прояви спонтанної агресії (виникає без очевидної причини, зазвичай під впливом якихось внутрішніх імпульсів, як то накопичення негативних емоцій, немотивована агресія при психофізичних розладах) [1, с.6]. У разі поєднання проявів імпульсивності та спонтанної агресії, і тим більше у разі вияву агресії реактивної, підліток, знаходячись поза ситуацією, може оцінювати свої поведінкові реакції як неагресивні (звідси низькі показники агресивності за шкалою методики), а безпосередньо у ситуації міжособистісної взаємодії може виявляти як реактивну, так і спонтанну агресію. У цьому разі ми можемо говорити не про агресивність як вад особистісного розвитку, а про агресивні поведінкові реакції, зумовлені як особливостями психофізичного розвитку респондентів, так і проявами несоціалізованої форми агресивної поведінки (за класифікацією І.А.Фурманова) [1, с.10].

Разом з тим, для розумово відсталих підлітків характерна і соціалізована форма агресивної поведінки, яка виявляється у ігноруванні соціальних норм, слабкому самоконтролі, використанні агресії задля привертання уваги, у яскравому вираженні негативних емоцій (крик, голосна лайка, розкидання речей), спрямуванні агресії на

отримання емоційного відгуку [1, с.10]. Окремим виявом соціалізованої форми агресивної поведінки є лихослів'я – вживання лайливих слів, недоброчисливих слів і виразів [6, с.8]. Такі прояви агресивної поведінки зумовлюються низьким моральним та вольовим рівнем регуляції поведінки, обумовленими особливостями психофізичного розвитку підлітків.

Аналіз результатів дослідження за шкалою *асоціальність* показав, що переважна більшість респондентів (майже 62%) характеризується низьким рівнем вияву цієї особистісної характеристики, майже третина респондентів (33%) характеризується середнім рівнем вияву асоціальності і лише 5% (1 підліток) характеризується високим рівнем асоціальності. Отримані результати співвідносяться із результатами спостереження за шкалою *недолік соціальної нормативності* за «Картою спостережень Л.Стотта».

Аналіз результатів дослідження за шкалою *замкнутість (відлюдкуватість)* показав, що майже для половини респондентів (близько 51%) характерний середній рівень вияву цієї особистісної риси, що має безпосереднє відношення до особливості поведінки респондентів в комунікативній ситуації. Для майже третини респондентів (33%) характерний високий рівень замкнутості (відлюдкуватості), і для 16% респондентів – низький рівень замкнутості (відлюдкуватості). Отримані результати співвідносяться із результатами спостереження за шкалами *недовіра до людей, речей, ситуацій спілкування та замкнутість* за «Картою спостережень Л.Стотта».

Отримані результати дослідження за цією шкалою можуть пояснюватися недостатньо вираженістю потреби у спілкуванні у певних респондентів (у 3-х підлітків – високі показники за цією шкалою), низьким рівнем сформованості комунікативних навичок та можливим негативним досвідом міжособистісної взаємодії в минулому. «Відлюдкуваті» підлітки у повсякденному житті намагаються «триматися на відстані», виявляють побоювання в присутності іншої людини, не дивляться в очі; вони мовчазні навіть у групі однолітків (однокласників), не підтримують розмову з незнайомими (малознайомими) людьми, взагалі уникають контакту, самої ситуації спілкування тощо.

Аналіз результатів дослідження за шкалою *невпевненість* показав, що переважна більшість респондентів (майже 62%) характеризується середнім рівнем вияву цієї особистісної характеристики, 16% респондентів характеризується низьким виявом невпевненості і 22% респондентів характеризується високим рівнем невпевненості. На наш погляд, невпевненість розумово відсталих підлітків у ситуаціях міжособистісної взаємодії (і спілкування зокрема) може виявлятися в тому, що підліток намагається виправдати свої вчинки перед іншими людьми; він може вважати, що його недостатньо люблять; хвилюється стосовно того, що про нього думають інші тощо. Все це можна розцінювати як прояв наївного егоцентризму, притаманного розумово відсталим дітям та підліткам.

Таким чином, узагальнюючи результати дослідження аналізу психологічних передумов поведінки розумово відсталих підлітків у ситуації спілкування, можна стверджувати, що поведінка респондентів зазвичай характеризується низькою комунікативною активністю, інтровертованістю, тривожністю. Для більшості респондентів характерним є прояв демонстративності у комунікативній ситуації, а також вияв егоцентризму у ситуаціях спілкування, що зумовлено низькою здатністю до рефлексії, нездатністю поставити себе на місце співрозмовника, проаналізувати комунікативну ситуацію в цілому.

Крім того, для розумово відсталих підлітків, в більшості своїй, характерний середній рівень вияву вад особистісного розвитку (таких як тривожність, агресивність, імпульсивність, асоціальність, замкнутість, невпевненість). Ці особистісні прояви виступають індивідуально-психічними складовими поведінки розумово відсталого підлітка у комунікативних ситуаціях. Більшість поведінкових проявів цих особистісних рис зумовлені особливостями психофізичного розвитку підлітків (зокрема імпульсивність, несоціалізована форма агресивності), інші зумовлені ситуативними факторами і є соціалізованими поведінковими проявами (реактивна агресія, лихослів'я, асоціальність як порушення моральних норм). Такі особистісні поведінкові характеристики, як відлюдкуватість та невпевненість в ситуації міжособистісної взаємодії, зумовлені недостатнім виявом (недостатньою сформованістю) потреби у спілкуванні як потреби у взаємодії з іншою людиною, низьким рівнем сформованості комунікативних навичок та можливим негативним досвідом міжособистісної взаємодії в минулому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ:

1. Агресивна дитина: як їй допомогти // Упоряд. О.А. Атемасова. – Х. : Видавництво «Ранок», 2010. – 176 с. – (Бібліотека шкільного психолога).
2. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Социальная психология: навчальний посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 446 с.

4. Золотнякова А.С. Проблемы психологии общения / А.С. Золотнякова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1976.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – Питер. – 2005. – 944 с.
6. Широкоградюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі: профілактика і корекція / Л. Широкоградюк. – К. : Шкільний світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

В Інституті корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова два рази на рік видається збірка **Наукового часопису** (Корекційна педагогіка та спеціальна психологія). Журнал видається за рахунок фізичних та юридичних осіб. Після виходу із друку Наукового часопису упродовж 6 місяців із дати видання автори мають право забрати авторські примірники. Колектив авторів отримує кількість примірників, що відповідає кількості авторів за умови, що об'єм статті складає більше, ніж 10 сторінок друкованого тексту відповідно до вимог.

Вимоги до оформлення статей:

1. Матеріали статті подаються в електронному варіанті формату *.doc в редакторі текстів MS Word for Windows 67-2003 на CD диску (дискети не приймаються) або пересилаються на електронну адресу nata2310@ukr.net. Назва документу відповідає прізвищу автора.
2. Обсяг статті – 6–12 сторінок друкованого тексту, стаття подається у електронному і роздрукованому варіантах.
3. Розмір аркушу - А-4, тип шрифту: Times New Roman; розмір шрифту – 14; міжрядковий інтервал – 1,5, вирівнювання по ширині, абзац – 1,5 мм.
5. Параметри сторінки – по 2,0 см з усіх сторін.
6. Вклад матеріалу статті має відповідати п.3 Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України» від 15 січня 2003р. № 7 – 05/1.
7. У лівому верхньому кутку ставиться індекс УДК (жирний шрифт) без абзацного відступу, вирівнювання по лівому краю, нижче великими буквами по центру – назва статті (жирний шрифт), нижче у правому кутку – прізвище та ініціали автора (жирний шрифт), науковий ступінь та звання автора (без виділення), далі – текст статті.
8. Після назви статті перед текстом українською, російською та англійською мовами подається анотація (без слова «анотація», виділення курсивом, до 150 слів) та ключові слова (розпочинаються словосполученням «Ключові слова:») (виділення курсивом, до 6-10 слів).
9. Відповідні посилання є обов'язковими і наводяться в квадратних дужках, наприклад [2, с.15]. Перелік використаної літератури подається після тексту статті (СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ) відповідно до вимог ВАК України і не повинен перевищувати більше 6 джерел, якщо стаття історичного змісту – до 12 джерел.
10. До статті додається довідка про автора (на окремій сторінці): прізвище, ім'я, по-батькові, вчене звання та ступінь, місце роботи та посада (без скорочень), домашня адреса, контактний телефон та e-mail.

Матеріали, які не відповідають вимогам, публікуватись не будуть. За відмови у публікації роботи рукописи статей авторам не повертаються.

Контакти для довідок:

(066) 909-79-07 – відповідальна особа Базима Наталія Валентинівна;
nata2310@ukr.net - електронна пошта